

Arbetsmarknadens parter

– Det krävs två för en tango

Det var längesedan frågan om arbetsmarknadens parter var så brännhet som den varit de senaste åren. Inför valet 2006 ställdes fack mot arbetsgivare i valpropagandan. Frågan om de två parternas roll har blivit en naturlig del i den politiska debatten.

I den här studiecirkeln utgår diskussionen från boken *Arbetsmarknadens parter – Det krävs två för en tango*, av Lars-Olof Pettersson och Göran Färm. Tangon som dans får stå som modell för förhållandet mellan parterna fack och arbetsgivare i det ömsesidiga kravet, precis som i tangon, att ge och ta och att följa varandra.

I studiecirkeln bestämmer deltagarna, tillsammans med kursledaren, takten och upplägget på studierna. Ni har alla olika förutsättningar och kanske även ambitioner med att gå just den här kursen. Det är en bra idé att redan vid första tillfället presentera er, ta varandras kontaktuppgifter och prata igenom era olika önskemål med kursen. Diskutera också igenom hur studieledaren har tänkt sig upplägget.

- Varför har ni valt just denna kurs? Diskutera igenom det under första träffen för att ta reda på era olika motiv till just de här studierna.

En del av er är kanske arbetsgivare, andra engagerade i facket och ytterligare någon är både arbetsgivare och medlem i ett fackförbund. En eller flera av er kanske arbetar för en fackförening eller arbetsgivarorganisation. En del andra har av ideologiska eller ekonomiska skäl valt att stå utanför facket och några andra kanske varit med i facket sedan er första anställning. Någon av er kan ha haft mycket kontakt med facket, fått bra stöd och har stor tilltro till vad facket kan göra för den enskilda löntagaren medan någon kan ha sämre erfarenheter och inte fått hjälp.

Många kanske aldrig varit i kontakt med sin fackförening annat än när medlemsavgiften ska betalas in. En del av er kanske inte känner till något alls om parterna på arbetsmarknaden.

Någon är kanske särskilt intresserad av och följer samhällspolitiken och framförallt diskussionen kring fack vs arbetsgivare noggrant medan andra av er bara sporadiskt följer politiska debatter eller inte alls.

- Vill ni lära er mer om antingen fackföreningsrörelsens historia och struktur eller arbetsgivarernas organisering?
- Eller använda kursen för att få mer kunskap som ni kan använda i ert yrke? Eller i den fackförening eller arbetsgivarorganisation ni är med i? Är ni fackligt förtroendevald och behöver mer kunskap för det uppdraget?

Ta reda på era olika intressen och bakgrunder som kan vara av intresse för studierna:

- Är ni med i någon fackförening och i så fall, varför? Om ni inte är det, vad är motivet till det?
- Vad vet ni om organisationerna på svensk arbetsmarknad? Vilka är de och vad gör de? Anser ni att båda parter behövs?
- Vilka stora konflikter eller historiskt viktiga händelser känner ni till på arbetsmarknaden?

Se till att ni får samma möjlighet att uttrycka er för att ni alla ska känna er delaktiga i kursen. Prata också igenom vilken studietakt ni vill ha.

- Ska ni läsa några kapitel i taget och därefter ses för en diskussion? Vill ni träffas oftare eller mer sällan?
- Och vill ni läsa annan litteratur vid sidan av denna bok och i så fall vilken?
- Vad vill ni göra under studiernas gång förutom att diskutera utifrån boken, besöka LOs, TCOs och Svenskt Näringslivs kontor?

Sverige har, jämfört med många andra länder, en stabil arbetsmarknad. Det betyder inte att det inte finns konflikter och problem men i förhållande till exempelvis många u-länder har vi kommit väldigt långt här. I vissa länder är det förbjudet och förenat med livsfara att vara fackligt engagerad och den sociala dialogen, dvs mellan arbetsgivare och fackföreningar, är obefintlig i vissa länder. I flera länder består arbetsmarknaden till stor del av en inofficiell sektor som står utanför alla sociala system, där löntagarna ofta lever under existensminimum.

- Tror ni vi tar för mycket för givet i Sverige när det gäller fackets arbete och vår arbetsmarknad överlag?

Om boken:

Arbetsmarknadens parter – Det krävs två för en tango, av Lars-Olof Pettersson och Göran Färm, belyser historien som lett fram till de arbetsmarknadsparter som finns i Sverige i dag och bakgrunden till de diskussioner som förs angående Sveriges arbetsmarknad. Utgångspunkten i boken är den respekt som parterna måste ha mellan varandra för att upprätthålla en god kommunikation och för att svensk arbetsmarknad ska kunna fungera.

Det som karakteriserar en fackförening i dag är att det är en frivillig och demokratisk sammanslutning av löntagare. Frågorna som drivs handlar om arbetsförhållanden och allt som hör till: löner, arbetstider, arbetsmiljö, osv. Dessa frågor utgör ofta grogrund för en intressekonflikt mellan fack och arbetsgivare.

Ett av syftena med att bilda sammanslutningar även för arbetsgivare var och är att ha en motpart till löntagarnas organisering. Men även ha ett forum där gemensamma intressen kan diskuteras. För arbetsgivarna har kollektivavtal varit viktiga för att förhindra störningar i produktionen så att löntagarna

inte kan strejka under avtalsrörelsen för att kräva bättre villkor.

- Vad vet ni om kollektivavtal?

Det är viktigt för både fackförbund och arbetsgivarorganisationer att det inte ska gå att gå att konkurrera med löner under tecknade avtalsnivåer.

En del arbetsgivare väljer att avstå från att teckna avtal, för att man anser att arbetsgivare ska vara fria att träffa egna avtal med de anställda på arbetsplatsen.

- Vad anser ni om det?

Historien bakom etablerandet av fackliga- respektive arbetsgivarorganisationerna:

De första fackföreningarna bildades inom arbetargrupper som sysslade med hantverksyrken och även inom småindustrin. De första sammanslutningarna fokuserade mest på att skydda yrkesrollerna, snarare än strida med arbetsgivarna. Aktioner som strejk snabbade på utvecklingen av avtal mellan parterna på arbetsmarknaden. Flera stora strejker förekom under första halvan av 1880-talet. Men det var först efter den perioden som fackföreningarna började organisera sig till riksförbund. 1886 började man bilda centraliserade fackförbund och 1898 bildades LO, Landsorganisationen i Sverige. LOs uppgifter var från början att samordna och försvara facket. Tidigt märktes samverkanstrenden mellan LO och socialdemokratin.

- Diskutera vad ni tror att denna samverkan berodde och beror på?
- Nu brukar näringslivet sägas vara, i alla fall delvis, lierat med det borgerliga blocket. Hur kommer det sig?

Som tidigare nämnts organiserade sig arbetsgivarna till en början främst som en motkraft mot den växande organiseringen bland arbetarrörelsen. Lokala arbetsgivare gick samman inom olika branscher. 1902 bildades Svenska Arbetsgivarföreningen, SAF som vid den tiden var mer centraliserad än LO.

Kollektivavtalet inom verkstadsindustrin har gått till historien då det var en av de stora schismer som ledde fram till att arbetsgivarna beslöt om föreningsrättens oinskränkthet och även arbetsrättens

värde och därefter avgjordes decemberkompromissen då SAF och LO avtalade om föreningsrätten. Allt fler kollektivavtal träffades efter ovanstående kompromiss.

- Varför tror ni arbetsgivarna började inse värdet av att avtala kring vissa essentiella frågor tillsammans med fackföreningarna? Vilka förändringar på arbetsmarknaden ledde dessa avtal fram till?

Behovet av en central fackföreningsrörelse blev allt mer uppenbar då arbetsgivarna hade mer krafter att sätta in i konflikter. Detta ledde fram till industriförbundsprincipen som innebar att alla arbetare på en arbetsplats skulle företrädas av ett fackförbund.

- Hur tror ni att dessa strejker som genomfördes under slutet av 1800-talet-början av 1900-talet, har påverkat samtalen/relationen mellan fack och arbetsgivare?

Diskutera de större centrala avtal som tecknades mellan 1938-1945 och vad de betytt för arbetsmarknaden.

- Vilka svårigheter hade löntagarna under den här perioden, trots att kollektivavtal blev allt vanligare? Och hur motarbetade arbetsgivarna fackets framväxt?

Under hela mellankrigstiden kännetecknades Sveriges arbetsmarknad av strejker, konflikter och lockouter.

- Varför har parterna haft så svårt att enas i perioder, vad har stridigheterna handlat om?

I uppmärksammade mediedebatter kring kollektivavtal, de senaste åren, har det ofta varit småföretag som vägrat teckna kollektivavtal men på den här tiden, dvs i början av 1900-talet var de flesta småföretagarna eniga om att kollektivavtalen var den bästa metoden för att motarbeta hård konkurrens om lönerna. Arbetsgivarsidan svängde från att ha motarbetat facket till att vilja teckna avtal.

- Vad berodde denna vändning på?

Förhandlingsordningen, Saltsjöbadsavtalet och den svenska modellen:

En så kallad förhandlingsordning infördes så småningom och den skulle styra avtalsperioden. Den innefattade bestämmelser om när man skulle föra förhandlingsdiskussioner med varandra och när man fick tillgripa konflikter.

- Diskutera hur ni tror att förhandlingsordningen påverkat svensk arbetsmarknad och om det ens fungerat utan den och även vad Arbetsdomstolens inrättande inneburit för konflikter på arbetsmarknaden.

SAF drev på för att få till stånd ett huvudavtal med LO och 1938 kom Saltsjöbadsavtalet till. Ni har säkert hört talas om det avtalet och "Saltsjöbadsandan". Men vad innebar det i praktiken?

Staten höll sig förhållandevis neutral till olika konflikter på arbetsmarknaden i början av 1900-talet.

- Vad har denna statliga neutralitet inneburit för svensk arbetsmarknad?

SAF manade på utvecklingen mot fler centrala avtal, framförallt kring löner, och menade att det gagnade samhällsutvecklingen. LO, fick haka på trenden med politiska program för löner.

Det är samspelet och samverkan mellan parterna på arbetsmarknaden som kommit att kallas för den svenska modellen.

Politikernas inblandning och arbetsreformer:

Allt fler frågor, som ökat medbestämmande och trygghet i arbetet, började debatteras och ledde till strejk och klagomål under 1970-talet. Politikerna började nu lägga sig i arbetsmarknadsfrågorna och drev igenom flera arbetsreformer som ledde till lagar om anställningstrygghet och medbestämmande. Därigenom förändrades den svenska modellen.

- Diskutera de utredningar som arbetsmarknadens parter fick i uppdrag att genomföra kring just Sveriges sysselsättning och vad de fått för betydelse för svensk arbetsmarknad
- Hur reagerade arbetsgivarsidan på den vad man ansåg vara en vänstervriden inriktning på samhällsklimatet? Och varför övergick man till mer lokala förhandlingar från att tidigare förespråkade centrala förhandlingar?

SAF lyfte fram individens värde och motsade sig för mycket kollektiv beslutsanda och kritiserade de centraliserade förhandlingarna. Att socialdemokratien var så nära förknippad med fackföreningsrörelsen var också ett allt större problem för näringslivet. Kritiken riktades även mot kollektivavtalen.

- Hur kunde arbetsgivarna svänga så här?
- SAFs organisation fortsatte att genomgå förändringar, hur såg dessa ut och vad innebar de för SAFs fortsatta utveckling?
- Vad hände med Sveriges ekonomi under 1980- och 1990-talet och hur påverkade det löner och arbetsmarknad?

Parterna ändrar kurs, igen:

Facket och arbetsgivarna började återigen ta upp förhandlingar då man ansåg att det var det enda sättet att rädda svensk arbetsmarknad, tillväxt och lönebildning. Industriavtalet kom till.

- Vad innebär Industriavtalet?
- Vad hände den efterföljande perioden för SAF, dvs i slutet av 1990-talet då SAF blev Svenskt Näringsliv, vad har det inneburit för arbetsgivarnas organisering?
- I boken räknas åtminstone sju exempel upp på vad som förändrade relationerna mellan parterna på arbetsmarknaden. Diskutera dessa och vad ni vet om dem. Vilka andra anledningar tror ni finns? Kan till exempel de olika ideologierna inom partierna och dess anknytning till fackföreningsrörelse och arbetsgivarorganisationer ha spelat in?

Reglerna och förhandlingsområden på arbetsmarknaden:

Avtalsförhandlingar, tvisteförhandlingar och medbestämmandeförhandlingar är de tre förhandlingar som parterna brukar teckna. På arbetsmarknaden finns ett antal stridsåtgärder: blockad, strejk, lockout, bojkott, sympatiåtgärder. Det finns också medling att ta till för att slippa hamna vid dessa upp-räknande scenarier.

- Vad betyder Medlingsinstitutet för arbetsmarknadsparternas intressen?

Det finns ju några kända stora konflikter som bland annat debatterats i media, som till exempel Waxholmskonflikten.

- Vad handlade den om och hade den kunna ha förhindrats?
- Liknande konflikter på arbetsmarknaden: är de nödvändiga för att sätta reglerna i fokus och utveckla parternas diskussioner? Eller för de bara parterna ännu längre ifrån varandra?
- Vilka förslag har ni för att stävja konflikter på arbetsmarknaden?

Parterna på arbetsmarknaden:

I boken kan läsaren följa TCOs, LOs, SACOs, Svenskt Näringslivs, samt många andra parter historia och uppbyggnad fram tills i dag.

Näringslivet:

- Vad vet ni om Svenskt Näringsliv, SN, i dag?
- Man säger själv att man är en opinionsbildande organisation, vad innebär denna inriktning i praktiken?

Inom Svenskt Näringsliv finns ett antal förgreningar som ska hjälpa organisationen i dess arbete: Näringslivets Ekonomifakta, Fritt Näringsliv, tankesmedjor som Timbro, Näringslivets Fond som sedan blivit bokförlaget Ratio.

- Vad betyder dessa för Svenskt Näringsliv?
- Vilka är Svenskt Näringslivs värdemässiga grunder och hur kommer de till uttryck i den offentliga debatten?
- Vad gör Arbetsgivarverket och vad innebär dess inrättande på arbetsmarknaden? Vad har dess roll som tidigare förhandlande myndighet under regeringen till att bli en renodlad arbetsgivarföreträdare för statligt arbetsgivarintresse inneburit?

SKL, Sveriges kommuner och landsting, Företagarna samt KFO är andra arbetsgivarparter utöver Svenskt Näringsliv. Diskutera deras position och betydelse på arbetsmarknaden?

De fackliga parterna:

I början av 2007 presenterades en undersökning som visade att 78 procent av löntagarna är anslutna till ett fackförbund. Det kan låta högt men faktum är att anslutningsgraden sjunkit markant de senaste 20 åren.

- De största fackliga parterna är LO, TCO och SACO. Vad säger sig fackens uppgift vara? Och hur skiljer sig rollen för fackföreningsrörelsen nu mot förr?

Den fackliga anslutningsgraden skiljer sig mellan storstäder och glesbygd, mellan branscher och även mellan kön och ålder.

- Vilka anledningar tror ni finns till att facket tappar medlemmar?
- Kvinnor är i något högre grad än män anslutna till facket, vad kan det bero på? Och vad beror andra skillnader i anslutningsgrad på?
- Det är färre tidsbegränsat anställda jämfört med heltidsanställda som är med i facket, vad beror det på, är det inte de löntagarna som verkligen borde ha nytta av facket?

Den sittande regeringen diskuterar nu en möjlighet till obligatorisk arbetslöshetsförsäkring.

- Vad anser ni om obligatorisk arbetslöshetsförsäkring?
- Tror ni sammanslagningar av olika fackförbund kommer att påverka fackföreningars arbete?
- Blir ett förbund mer eller mindre tydligt då man slår ihop olika intressen?

LOs mål och uppgift:

Ändamålen för LO är att verka för en samhällsutveckling på grundval av politisk, social och ekonomisk demokrati. Karakteriserande för LO är nära samarbete med socialdemokratin. Samtidigt har LOs inverkan på partiet har minskat.

- Vad kan det finnas för anledning till att LOs påverkan har minskat?

- Ligger samverkan med Socialdemokraterna Landsorganisationen i fatet? Eller gynnar det den?
- Kommer LOs roll framöver att stärkas eller försvagas? Kommer medlemmarna tillbaka och vilka medel behövs i så fall för det?

De prioriterade områdena inom LO är arbetsmiljö, avtal och löner, sysselsättning, tillväxt, näringspolitik, integration och jämställdhet.

- Hur tycker ni man lyckas föra ut sina prioriterade områden i samhället?
- Vad har decentraliserade förhandlingar inneburit för LO?

TCOs mål och uppgift:

Tjänstemännens centralorganisation är, till skillnad från LO, partipolitiskt obundet. Vad har det betytt för TCOs arbete genom åren: Har TCO därigenom starkare eller svagare röst på arbetsmarknaden?

TCO menar sig driva de professionella och välutbildade yrkesutövarnas sociala, fackliga, ekonomiska och yrkesmässiga intressen. Man driver även opinionsbildande verksamhet inom TCO och ger ut rapporter om behov av fler jobb, förbättrade arbetslöshetsvillkor, osv.

- Vilka är TCOs utmaningar framöver?

SACOs mål och uppgift:

Sveriges Akademikers Centralorganisation, SACO, samlar de fackligt organiserade akademikerna. En av SACOs huvuduppgifter är att aktivt bidra till att Sverige är en ledande kunskapsnation. SACO arbetar bland annat med utredningar, aktiv samhällspåverkan och opinionsbildning.

- SACOs medlemsantal har ökat på senare år. Vad beror det på?
- Lyckas SACO med sitt mål: att verka för hög kvalitet inom utbildning, forskning och satsa på studieförhållanden som gör det möjligt för individen att skaffa sig utbildning efter personliga förutsättningar?

Det internationella sammanhanget för svensk arbetsmarknad:

Både fackföreningsrörelsen och arbetsgivar sidan är engagerade i organisationer inom EU och resten av världen.

- Vad är dessa internationella sammanslutningars mål och ambitioner? Vad betyder dessa sammanhang för svensk arbetsmarknads parter? Vad gör de för löntagarna runtom i Europa?
- EUs regelverk, kan det sätta käppar i hjulet för regler eller kommer Sverige fortsatt att kunna hävda nationella regler på arbetsmarknaden?

Handeln med varor och tjänster ökar, företag flyttar huvudkontor och verksamhet utomlands, många fler reser för att ta jobb i ett annat land. EU har stiftat lagar som gör det lättare för företag att handla över gränserna.

- Hur påverkar detta arbetsmarknadens parter: löntagarna och arbetsgivarna?
- Går det att ignorera globaliseringens effekter och enbart arbeta nationellt?

I boken belyser författarna risken att löntagare spelas ut mot varandra då länder oftast har vitt skilda villkor och förutsättningar på arbetsmarknaden.

- Vilka kan bli de stora frågorna för EUs fackliga arbete framöver?
- Kommer kollektivavtal och svensk modell klara sig framöver?

Både den svenska fackföreningsrörelsen och arbetsgivarna är engagerade i flera biståndsprojekt runt om i världen för att stötta systerorganisationer i länder där arbetsmarknaden är mer labil än i Sverige. För Sveriges del handlar detta arbete också om en förlängning av globalisering. Dels delar man med sig av erfarenheter dels kan Sverige som land också tjäna på stabila arbetsmarknader med starka parter runt om i världen när det gäller handel, människors rörlighet över gränserna, osv.

- Behöver Sverige hjälpa andra länder att få en stabilare arbetsmarknad?

Övriga diskussionsförslag:

Svenskt Näringsliv vill införa proportionalitetsregler och man menar att den svenska modellen inom arbetsmarknaden har kontrat. Facket har för stor makt. Man vill också förbjuda sympatiåtgärder.

- Betyder det att man vill minska löntagarnas påverkan?
- Vad är orsaken till de ändrade relationerna på arbetsmarknaden?
- Vad betyder den ökande teknikutvecklingen för arbetsmarknaden? När jobben, med hjälp av effektivisering, blir färre inom en sektor, vad händer med löntagarna då?
- Globalisering och europeisering, vad innebär detta i praktiken för parterna på arbetsmarknaden?

Enligt författarna har näringslivet mer makt, mer medel och större resurser.

- Vad kan fackföreningsrörelsen göra för att matcha det?

Svenskt Näringsliv har de senaste åren förändrats ytterligare. Man har dragit sig ur internationella projekt som genomförts tillsammans med facket och man har satsat ytterligare på att profilera sig som opinionsbildare för näringslivet. Man satsar också vidare på en alltmer decentraliserad avtalsförhandling.

I valdebatten 2006 handlade många diskussioner om kollektivavtalet och om fackets roll.

- Varför verkade en del i det borgerliga blocket så kritiska till det?

Sverige är ett av de land som toppar listan över länder med högst anslutningsgrad till facket, samtidigt tappar man medlemmar.

- Vad betyder det för svensk fackföreningsrörelse om den här trenden fortsätter, dvs fler och fler går ur facket?
- Tycker ni parterna på svensk arbetsmarknad har bra kommunikation? Vad är bra respektive dåligt? Hör man tillräckligt ifrån fackligt respektive arbetsgivarhåll?

- Tror ni fackföreningsrörelse respektive arbetsgivarorganisationer kommer att påverkas mer eller mindre av politiken framöver? Tror ni det kommer att bli tydligare vilka politiska sympatier man har, inom exempelvis LO och Svenskt Näringsliv?
- Vilka konflikter och större diskussioner tror ni framöver kommer att bli aktuella?

Fackmannamedverkan:

Vill ni bjuda in fler att medverka under era träffar? Kanske författarna? Båda två når ni via Rådhusgruppen: Telefon: vxl 08-760 02 20, adress: Sveavägen 66, 111 34 Stockholm.

Eller vill ni bjuda in företrädare för LO, TCO, SACO och Svenskt Näringsliv för att diskutera deras syn på arbetsmarknaden och dess parter?

Ytterligare litteratur och information:

I boken finns en omfattande förteckning över övrig litteratur att titta i.

På respektive organisations hemsida hittar ni mer information om hur organisationerna är uppbyggda, dess mål, deras arbete, vilka historiska händelser som varit betydelsefulla, osv.

www.lo.se

www.tco.se

www.saco.se

www.lr.se

www.vardforbundet.se

www.svensktnaringsliv.se

www.skl.se

www.kfo.se

www.arbetsgivarverket.se

www.europaportalen.se

www.ekonomifakta.se www.infoteket.se

http://www.europa.eu/index_sv.htm

www.eu-upplysningen.se

På regeringens och riksdagens hemsida hittar ni mer information om lagar och föreskrifter om arbetsmarknaden:

www.regeringen.se och www.riksdagen.se

Besök också Arbetsmarknadsstyrelsens och Arbetsmarknadsverkets webbsidor för upplysning och information om arbetsmarknaden:

www.ams.se och www.amv.se

Titta också på Statistiska centralbyråns webb för statistik kring arbetsmarknaden:

www.scb.se

En idé är också att ringa exempelvis LO, TCO och Svenskt Näringsliv och kanske fler av ovanstående organisationer och höra efter vilken mer information de kan tillhandahålla.

På Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm hittar ni den svenska arbetarrörelsens historia med dokumentation från politiska och fackliga organisationer. Där finns också ett stort personarkiv och ett internationellt arkiv. Kontaktuppgifter: 08-412 39 00, adress: Upplandsgatan 4, Stockholm, hemsida: www.arbark.se.

Runtom i landet hittar ni även Folkrorelsens arkivförbund som ni kan kontakta via kansliet i Örebro: 019-611 29 00, hemsida: www.faf.nu.

På de flesta folkbibliotek kan personalen hjälpa till att leta fram böcker/tidskrifter och annan information.

Innan studiecirkelns avslut:

Gör gärna en utvärdering av studierna: Har ni fått ut det ni ville av studiecirkeln? Vad hade ni velat lägga mer respektive mindre fokus på? Hade ni kunnat använda er av fler källor, böcker och personer? Har ni fått en ny syn på fackföreningsrörelsen och på arbetsgivarorganisationer? Kommer ni att engagera er mer eller mindre eller lika lite/mycket i frågor på arbetsmarknaden efter dessa studier? Skriv gärna till Bilda förlag för synpunkter på boken: Bilda förlag, Box 42053, 126 13 Stockholm.

BILDA FÖRLAG

BILDA FÖRLAG, BOX 42 053, 126 13 STOCKHOLM, TEL. 08-709 04 00
FÅR KOPIERAS FRITT